

Ἄλλ' ἢ Ἱστορία συγκροτεῖται ἀπὸ τὰ ἐπακόλουθα τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἐμπιστεύεται τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς εἰς τὴν μοῖραν οὐδὲ εἰς μίαν προοπτικὴν τοῦ μέλλοντος, ἀβεβαίαν καὶ κατὰ τὴν πείραν τοῦ ἀνθρώπου ἀνεφάρμοστον, διὰ νὰ δημιουργῇ ἀπὸ τοῦδε ἀναγκαστικὸν δίκαιον καὶ ἀναγκαστικὴν ἠθικὴν. Ἐξ ἄλλου κυριαρχεῖ κατὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην δέσμευσις τῆς ἐλευθερίας⁽¹⁾, ἥτις δὲν προάγει, ἀλλ' ἀναστέλλει τὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς.

Κατὰ ταῦτα αἱ οικονομικαὶ σχέσεις μὴ δυνάμεναι νὰ ἀποτελέσωσι παράγοντα ἱστορικῆς ἐξελίξεως γενικοῦ κύρους δὲν δύνανται νὰ καταστήσωσι τὴν φυσιοκρατικὴν θεωρίαν ἰκανὴν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ θεωρία αὕτη ἔχει περιορισμένην σημασίαν. Διότι πέραν τῶν ὕλικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιρροῶν τοῦ περιβάλλοντος ὁ ἀνθρώπος ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἰδεωδῶν.

β'. Ἡ μεταφυσικὴ θεωρία

Ἡ θεωρία αὕτη ἀποδίδει τὴν δημιουργικὴν δυνάμιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἰς ὑπερβατικὸς παράγοντας, οἵτινες δὲν ἀποτελοῦν μὲν ὑπόθεσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν οὐδὲ περιεχόμενον τῆς ἐμπειρίας, ἔχουν ἐν τούτοις τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς.

Ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς θεωρίας ταύτης θεωροῦνται οἱ ἑξῆς:

α) Ὁ Wilhelm Wundt (1832-1920), περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω ὡς ἀντιπροσώπου τῆς φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Παραδεχόμενος οὗτος τὴν ὑπαρξιν ἀνωτέρου κόσμου, τονίζει ὅτι ὀδηγούμεθα πρὸς αὐτὸν διὰ τῶν πορισμάτων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, ἀφοῦ ὑπερβῶμεν τὴν πείραν⁽²⁾. Τὴν τάξιν τοῦ κόσμου τούτου δύναται τότε νὰ συλλάβῃ καὶ ἀπεικονίσῃ ἡ ἀνθρωπίνη νόησις, ἂν καὶ τὸν ἴδιον Θεόν, τὸν καθορίσαντα τὸν ρυθμὸν τοῦ ἀνωτέρου τούτου κόσμου, δὲν δύναται αὕτη νὰ ἀποκαλύψῃ. Μὲ τὴν ἐπικοινωνίαν ὅμως τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἀνωτέραν ταύτην βούλησιν τοῦ Θεοῦ ἐπιτελοῦνται τὰ ἑξῆς:⁽³⁾

Πρῶτον. Προσδίδεται ἁρμονικὴ συνεργασία εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν καὶ ὀρθὴ κατεύθυνσις εἰς αὐτάς.

Δεύτερον. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ἰδεώδους τῆς ἀνθρωπότητος, ἀκαταπαύστως χωρεῖ ἡ ἀνθρωπότης πρὸς τελείωσιν, ὡς τοῦτο διαπιστοῦται ἐκ τοῦ νόμου τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν, καθ' ὃν, ὡς εἶδομεν,

(1) Κ. Ι. Δεδοπούλου: Μία Θεολογία τῆς Ἱστορίας. Ἐφημ. «Καθημερινή» 27 - 4 - 1955.

(2) Wilhelm Wundt: Σύστημα Φιλοσοφίας. Μεταφρ. Ἄνδρ. Δαλεζίου. 1915. Α' Εἰσαγωγή.

(3) Willy Moog: Die deutsche Philosophie der 20 ten Jahrhunderts 1922, σ. 126 - 129.

ἀννιούται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς βουλήσεώς του πρὸς ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια δὲν εἶχε προβλέψει.

Γενικῶς, κατ' αὐτόν, τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ὀφείλεται εἰς δημιουργικὴν νοητικὴν δύναμιν, δι' ἧς ἐπιτελεῖται βαθμηδὸν ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις (¹).

β) Ὁ Rudolf Eucken (1846-1926), ὅστις διατελέσας καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὴν Jena ἦτο ὑπέρμαχος τῆς Ἰδεοκρατίας καὶ ἐκπρόσωπος τῆς Ἰδεοκρατικῆς Μεταφυσικῆς. Ὁ Eucken παραδεχόμενος ἐπίσης τὴν ὑπαρξιν ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς καὶ γενικῶς ὑπερτάτου πνεύματος τοῦ κόσμου, ὕπερ τὰ πάντα περιλαμβάνει, θεωρεῖ, ὅτι εἶναι πρὸς τοῦτο ἐνηρμονισμένα τὰ καθ' ἕκαστον πνεύματα. Τοῦτο δὲ διαπιστοῦται ἐκ τῶν ἐξῆς: (²)

Πρῶτον. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δύναται τὸ ὑποκείμενον νὰ ἀχθῆ γνωσιολογικῶς ἐκ τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου καὶ ἐκ τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν κατοχὴν τῶν ἐννοιῶν καὶ ἐκ τούτων εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ κράτους τοῦ πνεύματος. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ, ἂν δὲν γίνῃ ἐκ τῶν προτέρων ἀποδεκτὴ ἡ ὑπαρξίς τῆς ὑπερτέρας ταύτης καθολικῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.

Δεύτερον. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἄνθρωπος, διεπόμενος ἐκ πνευματικῶν τύσεων ἦτοι ἐκ τῆς ἐφέσεως πρὸς τὸ εἰδέναι, τῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος κ. τ. τ. νικηφόρως ἀγωνίζεται τὸν σκληρὸν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἡθικοῦ βίου ἀγῶνα, δυνάμενος νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὰ διαρκῶς ἐκ διαφόρων λόγων ἀνακίπτοντα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν στροφὴν τῆς ψυχῆς του πρὸς τὸν ἀνώτερον πνευματικὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν, τὴν ὅποίαν οὗτος ἐξ ἐκείνου λαμβάνει. Εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητον ὅτι, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ στροφὴ αὕτη, ἡ πνευματικὴ αὐτοῦ προσπάθεια δὲν θὰ ἀντεῖχεν εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἐμποδίων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου πάλιν διαπιστοῦται ἡ ἐπιρροὴ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνὸς ὑπερτάτου πνεύματος.

Τρίτον. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνωτέρου πνεύματος ἀναπτύσσεται. Τοῦτο δὲ ἐπιτελεῖται κατὰ τρεῖς βαθμίδας. Κατὰ τὴν πρώτην ἐλευθεροῦται τὸ κράτος τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὸ καθαρῶς ἀνθρώπινον στοιχεῖον καὶ φανερόνεται τότε τὸ σύμπλεγμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἡθικῆς. Κατὰ τὴν δευτέραν βαθμίδα διὰ τῆς πνευματοποιήσεως τοῦ αἰσθητοῦ στοιχείου ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐνότης τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ὕψεως τῆς ζωῆς καὶ ἀποβαίνει τότε ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος δημιουργικὴ διαδηλουμένη ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὸν

(¹) W. Wundt: Σύστημα Φιλοσοφίας, Β' σ. 215 - 270.

(²) Κων. Λογοθέτου: Ἀνάλεκτα Φιλοσοφικὰ καὶ Φιλολογικά, 1939, σ. 317 - 321.

κοινωνικόν βίον. Κατὰ δὲ τὴν τρίτην βαθμίδα ἀριστάμενον τοῦτο τῶν δημιουργημάτων του συλλέγεται εἰς ἑαυτὸ διὰ τὴν ἀποκτῆσιν αὐτόνομον ζωῆν. Τὸ κράτος τοῦτο τοῦ πνεύματος φέρει θεϊκὸν χαρακτῆρα. Ἡ δὲ ἀνάπτυξις αὕτη τοῦ πνεύματος κατὰ τρεῖς βαθμίδας φανερώνει ὅτι ὁ ἀνώτερος πνευματικὸς κόσμος εἰσδύει ἐν μέρει εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνυψώνει αὐτόν. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος συνεργαζόμενος εἰς τὴν ζωὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὑπερτάτου πνεύματος μεταρσιούται ἐκ τοῦ ἐν χρόνῳ καὶ παροδικοῦ εἰς τὸ αἰδίου κράτος τοῦ Θεοῦ.

Συνέπεια τῆς τοιαύτης διεισδύσεως εἶναι ὅτι ἀποκαλύπτεται ἡ σχέσις ἡμῶν πρὸς τὸ σύμπαν, ὅπερ γίνεται αἰτία νὰ διαρρηθῶνται ὑπὸ τῶν ἀτόμων ζωῆ, διαδηλοῦσα συνείδησιν τῆς εὐθύνης, καὶ ἐπὶ πλέον νὰ ἐνισχύεται τὸ κύρος τῶν ἀξιών, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐναρμόζονται αὗται πρὸς τὰς διαρκεῖς ἰσχυροῦσας ἀξίας, τὰς ἰδέας, αἵτινες νοοῦνται εἰς τὸν αἰδίου πνευματικὸν κόσμον. Ἡ σχέσις αὕτη πρὸς τὴν ὁλότητα διαφαίνεται ἀκόμη καὶ ἐκ τῶν διαλείψεων τῆς ἐμπειρικῆς συνέχειας, αἵτινες δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμῆ, κατὰ τὸν Eucken, ἐκκρούσεις τοῦ κράτους τῶν ὑπερέτερων ἀξιών, ὅπερ ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν πεπερασμένον κόσμον δίκην ἀστραπῆς, ὅσάκις τὰ ἐφήμερα χαλαρῶς ἀποσποῦν τὸν ἄνθρωπον.

c) Ὁ Henri Bergson (1859 - 1941), Γάλλος φιλόσοφος, ὅστις ἰδιαιτέρως ἠσχολήθη περὶ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς καὶ θεωρεῖται ὡς εἰσηγητῆς τοῦ ζωτικοκρατικοῦ συστήματος (Panvitalismus).

Οὗτος παραδέχεται ὅτι ἐκ τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς (*élan vital*) ἐκπορεύονται τὰ διάφορα εἶδη τῆς ζωῆς διὰ ψυχικῶν κινήσεων, ἔξ ὧν παρ' ἡμῶν εἶναι γνωστὰ τὸ μὲν τὸ ἐνστικτον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνταποκρίνονται τὰ ζῶα αὐτομάτως καὶ κατὰ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς των πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς αὐτῶν, τὰ δὲ ἡ νόησις, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐμμέσως ὡς καὶ διὰ τῆς συμβολῆς τῶν συμβόλων — ἅτινα ἀποτελοῦν ὑπόθεσιν τῶν ἐπιστημῶν — πραγματοποιεῖ τὴν μορφήν τῆς ζωῆς του. Θεωρεῖ ὅμως ὅτι ἀμφοτέρωτα ταῦτα λειτουργοῦν κατὰ τὴν ἐνόρασιν (*intuition*), καὶ ἢ ἐπιτυχάνει ἡ ψυχὴ ἀμεσον ἐποπτεῖαν τῆς ἀληθείας χωρὶς τὴν μεσολάβησιν τῆς διανοίας ἢ τῶν αἰσθήσεων. Διὸ διὰ τῆς ἐνοράσεως κατορθοῦνται τὰ ἑξῆς⁽¹⁾:

Πρῶτον. Ἡ ὑπέρβασις τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως καὶ διεισδυσίς πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον, ἐκ τοῦ ὁποίου κατόπιν προκαλοῦνται νέαι ἀποκαλύψεις καὶ θεμελιοῦνται νέαι κατευθύνσεις⁽²⁾.

Δεύτερον. Καλλιέργεια ζωῆς, ἣτις παρουσιάζεται ὡς ἐλευθέρη δημιουργικὴ ἐνέργεια καὶ ὡς ἀπολύτρωσις. Τοῦτο ὁφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς

(1) Ἑλλῆς Λαμπρίδου: Ὁ Μπέρξον καὶ ἡ Φιλοσοφία του, σ. 37 - 47.

(2) Henri Bergson: L' *énergie spirituelle*, 1949, σ. 153 - 190.

ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἐνόρασιν διεισδύων πρὸς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του ἐπικοινωνεῖ μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς. Ἐκ τούτου ὀπλίζονται δι' ἰσχυροτέρων καὶ καθαρωτέρων δυνάμεων, ὅποτε ἀποκτῶ γνωστικὰς ἰκανότητας, αἵτινες εἶναι ἀπηλλαγμένοι τῶν περιορισμῶν τῆς ἐμπειρίας⁽¹⁾.

Οὕτως αἱ ἰκανότητες αὗται τῆς ἐνοράσεως καταδεικνύουν ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ σφαίρας κειμένας πέραν τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος καὶ δὴ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἐσωτερικῆς ἐποπτείας, ἣτις ἤδη ὑπερβαίνει τὰς ἰκανότητας τῆς λογικῆς λειτουργίας.

δ) Ὁ Hans Driesch (1867 - 1941), καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας καὶ Βιολογίας εἰς Λειψίαν, ὅστις θεωρεῖται ὑπέρμαχος τῆς *ὑπερβατικῆς Ζωτικῆς* (vitalismus). Οὗτος ἀπορρίπτων τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν βιολογικῶν φαινομένων ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξιν ἐν τῇ ψυχῇ ὑπερβατικῆς ζωικῆς ἀρχῆς ἐνεργοῦσης σκοπίμως μὲν, ἀλλ' ἀνεπιγνώστως. Ἐξ αἰτίας ταύτης κινεῖται ὁ ἄνθρωπος ὑπερβατικῶς. Διακρίνων δὲ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ τὴν Μεταφυσικὴν (Wirklichkeitslehre) ἀπὸ τὴν Λογικὴν (Ordnungslehre) θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται διαδοχικῶς καὶ βαθμηδὸν ἐκ τοῦ κόσμου τῆς πείρας, ὅστις ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τῆς δευτέρας, πρὸς τὸν κόσμον τῆς πίστεως, ὅστις ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τῆς πρώτης καὶ ἐνθα βλέπονται προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἢ ζητήματα τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κ.τ.τ. Οὕτω χρησιμοποιοῦν ὁ ἄνθρωπος τὸν αὐτὸν τρόπον γνώσεως, ὅστις εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμιας, προχωρεῖ ἐπαγωγικῶς πρὸς συγκρότησιν μεταφυσικῆς κοσμοθεωρίας⁽²⁾. Λιὰ τὴν ἀνίησιν ταύτην συμβάλλουν βεβαίως αἱ ἐν τῇ ψυχῇ ἰκανότητες. Εἶναι ὅμως κατὰδηλον ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποκτῶ τὴν εὐχέρειαν ταύτην, μόνον ὅταν κινῆται ὑπερβατικῶς ἤτοι κατὰ τρόπον μὴ ἐμπειρικόν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν κινεῖται ἡ ψυχὴ κατ' ἄμεσον τρόπον. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν διαφορῶν φιλοσόφων πρὸς τὴν ἐνόρασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται ὅτι ἡ *μεταφυσικὴ θεωρία, ἀποδεχομένη πέραν τῆς ἐνσυνειδήτου ζωῆς ὑπερβατικὴν νομοτέλειάν τινα, θεωρεῖ ὅτι αὕτη ἰσχύει διὰ τὴν ζωὴν καὶ ὅτι τὰ φαινόμενα αὐτῆς ἀκολουθοῦν τάξιν καὶ πορείαν ἐνηρμονισμένην πρὸς τὴν νομοτέλειαν ἐκείνης. Ἡ ἐναρμόνισις αὕτη φανερώνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς ζωῆς ἑτεροαρχικὴ ἐπίδρασις, ὅτι δὲν κινεῖται δηλονότι τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἐπεμβάσεις τῆς μεταφυσικῆς ὑποστάσεως, ἀλλ' ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀκολουθοῦσα τὰ ἐαυτῆς ἐλατήρια χωρεῖ ἐκ τῶν ἐνδον πρὸς λειτουργίαν καὶ ἐνέργειαν ἐναρμονιζομένην πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν νομοτέλειαν. Ὁ ἄνθρωπος κινούμενος ἀπὸ θαυμασμὸν πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς παγκοσμίου ἁρμονίας ἀλλὰ καὶ ὠιδούμενος ὑπὸ τῆς*

(1) Henri Bergson: Les deux sources de la morale et de la religion. 1948, σ. 50.

(2) Ν. Λούβαρι: Μεταξὺ δύο κόσμων. 1949, σ. 190.

ἐφέσεως νὰ ἐπιτύχη αὐτοεξελισσόμενος ταύτην, ἔχει τὴν ἀποψιν ὅτι *ἀντικατοπτρισμὸς τῆς μεταφυσικῆς ἁρμονίας ὑπάρχει ἐν τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ αὐτοῦ* (1). Ἡ ἀποψις αὕτη παρέχει τὴν ἐρμηνείαν ὅτι τὰ κίνητρα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, καὶ δὴ ἡ δυναμικότης αὐτῶν, προέρχονται μὲν ἐκ τῆς ἐφέσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐνισχύονται ὅμως ἐκ παραλλήλου καὶ ὑπὸ ὑπερβατικῶν ὁμοειδῶν ἐπιρροῶν.

Ἡ θεωρία αὕτη τῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς κατὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα ἐναρμονιζόμενα πρὸς μεταφυσικὰς ὑποστάσεις δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀβάσιμος οὐδὲ δημιουργημάτων τῆς φαντασίας. Τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς καταδεικνύουν πολλάκις ἐπιρροὴν ἐσωτερικῶν δυνάμεων, οὐδόλως ὑπὸ τῆς πείρας ἢ τῆς λογικῆς δυνάμεων νὰ ἀποσαφητισθῶσιν. Ἰεῖς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ στροφή τῆς ψυχῆς πρὸς ἀναζήτησιν τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τὴν πίεσιν θλιβερῶν γεγονότων, διότι ὑπάρχει τότε ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἀποκάλυψις τούτων θὰ φέρῃ τὴν ἀπολύτρωσιν.

Ἡ ἐνίσχυσις ὅμως τῆς ψυχῆς εἰς τὸ ἔργον τῆς περισσότερον ἐξυπηρετεῖται οὐχὶ ἐκ τῆς συμβολῆς τῶν ἀγνώστων μεταφυσικῶν δυνάμεων, ἀλλ' ἐκ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς συμπαραστάσεως τῆς θρησκείας. Τοῦτο ἐρμηνεύουν ἡ ἰδεοκρατικὴ καὶ ἡ θεοκρατικὴ θεωρία. Θεωρεῖται ἐν τούτοις ἡ μεταφυσικὴ θεωρία προβαθμὶς ἐκείνων, διότι πρὶν ἀναγνωρισθῆναι ἢ σημασίαν τῶν ἰδεῶν εἰς τὴν ζωὴν, προσδιωρίζετο αὕτη ἐκδήλως διὰ τῶν μεταφυσικῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦτο χωρὶς νὰ παραγνωρίζωμεν τὴν σημασίαν τοῦ περιεχομένου ταύτης προχωροῦμεν πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς ἰδεοκρατικῆς θεωρίας, ἣτις ἀποδέχεται τὴν ἰσχὺν τῶν ὑπερατομικῶν ἀξιῶν, καὶ τῆς θρησκευτικῆς θεωρίας, τῆς ὁποίας ἡ συμβολὴ εἶναι, ὡς περιαιτέρω θὰ ἴδωμεν, κατ' ἐξοχὴν ἀναμφισβήτητος.

γ'. Ἡ Ἰδεοκρατικὴ θεωρία.

Ἡ θεωρία αὕτη παραγνωρίζουσα τὰς ἄλλας αἰτίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων θεωρεῖ ὡς αἰτίαν τῆς κινήσεως καὶ δημιουργίας τῆς Ἱστορίας μόνον τὴν ὑπὸ τῶν ἰδεῶν κυριαρχουμένην ψυχὴν. Κίνητρα τότε καὶ σκοποί, ἐξ ὀλοκλήρου ἰδεώδη, κατευθύνουν τὴν ἱστορικὴν πορείαν. Ἀξιολογικὰ δὲ συναισθήματα, ὡς συνοδευτικὰ τῶν ἰδανικῶν σκέψεων παρορμήσεις, ἀποτελοῦν *ἐπικουρικὰ κίνητρα*, διὰ τῶν ὑποίων διαδηλοῦται ἡ ἐνεργοῦσα δύναμις τῶν ἰδεῶν, ἐνῶ αἱ ὁρμαὶ καὶ τὰ πάθη ἀποτελοῦν τὰ μέσα (2), ἅτινα ἡ δύναμις αὕτη χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν ἐξιδανίκευσιν ἢ βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς ζωῆς.

Πολλοὶ εἶναι αἱ κατευθύνσεις τῆς Ἰδεοκρατίας καὶ πλεῖστοι οἱ ἀντιπροσωπεύοντες ἐκάστην κατεύθυνσιν. Ἡ μεταφυσικὴ, ἡ λογικὴ, ἡ ὑπο-

(1) Hans Driesch: Θεμελιώδη προβλήματα τῆς Ψυχολογίας. Μεταφρ. Σπ. Καλλιάρια. 1928, σ. 53, 64, 72.

(2) Θεοφ. Βορέα: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. 1985, σ. 332.

κειμενική, ή κριτική και άλλαι παραλλαγαί ταύτης χαρακτηρίζουν τὰς κατευθύνσεις αὐτάς. Παῖσαι ὅμως αἱ κατευθύνσεις αὗται προσδιορίζονται διὰ τῶν ὑπὸ μορφὴν ἰδεῶν δυνάμεων, αἵτινες εἶναι ὑποκειμενικαὶ ἢ ἀντικειμενικαὶ καὶ κυρίως *ἔσωκόσμιοι* ἢ *ἐξωκόσμιοι*. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἔσωκοσμίων τοιούτων, ὡς ρυθμιζουσῶν κίνητρα τῆς ἱστορικῆς πορείας, θὰ γίνῃ λόγος περαιτέρω. Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἀποψις ἐκείνη, καθ' ἣν μόνον αἱ ἰδέαι, αἱ τιθέμεναι ὡς *ἐξωκόσμιοι ὑποστάσεις*, προσδιορίζουν τὴν μορφήν τῆς ζωῆς.

Οὕτως ὁ Friedrich Wilhelm Schelling (1779-1854), Γερμανὸς φιλόσοφος, θεωρεῖ, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς *ταυτιζούσης φιλοσοφίας*, ἥτις ἰδίᾳ διευτυπώθη κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ δράσεως, ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι συνυφασμένη μετὰ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ ὅτι ὅσον ἀναγόμεθα πρὸς τὸ ἀπόλυτον ἐπὶ τοσοῦτον συγχωνεύονται αὐτὰ ἀποτελοῦντα τὸ ἔν. Τοῦναντίον εἰς τὸν κόσμον ἐκδηλοῦνται τὰ δύο αὐτὰ περισσύτερον κεχωρισμένως καὶ δὴ εἰς μὲν τὴν φύσιν τὸ ἄπειρον ὡς πεπερασμένον, εἰς δὲ τὸν πνευματικὸν κόσμον ἀντιστρόφως⁽¹⁾. Διὸ ὁ φιλόσοφος ἀποκτῶν τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀχθῇ μέχρι τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ ἑνός, καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸ ἀπόλυτον καὶ αἰώνιον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν διακρίνονται αἱ ἀντιθέσεις τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος οὐδὲ τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κατωτέρᾳ γνώσει δὲν ἀπόλλυται ἡ ἐνότης αὕτη. Παρ' ὅλον ὅτι ἐκδηλοῦται ἡ διαίκρισις τοῦ ἰδανικοῦ ἀπὸ τὸ πραγματικόν, ἐξακολουθεῖ ἡ ἐνότης αὕτη νὰ ὑφίσταται ὑπὸ τὴν μόνην διαφορὰν, ὅτι εἰς μὲν τὰ φυσικὰ ἐπικρατεῖ τὸ πραγματικόν, εἰς δὲ τὸ πνευματικόν τὸ ἰδανικόν. Ὅπως ὅμως τὸ ἄτομον διὰ τῆς ἀνυψώσεώς του ἀπολυτροῦται ἀπὸ τὰ γήινα καὶ ἀποκτῆ οἰκείωσιν πρὸς τὸ ἰδανικόν, οὕτω καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τῆς ἱστορίας του ἀπολυτροῦται ἐπιτελοῦν πρόοδον καὶ ἐπιστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν, ἐνθα νοεῖται τὸ ἀπόλυτον ἰδανικόν⁽²⁾.

Ὁ δὲ Wilhelm Windelband (1848-1915), ἰδρυτῆς τῆς Σχολῆς *Βάδης*, θεωρεῖ ἐπίσης, ὅτι ὑπάρχουν αἱ ὑπ' αὐτοῦ ὀνομαζόμεναι *ἀξίαι*, αἵτινες ἔχουν ἀπόλυτον κῆρος καὶ εἶναι ἀχρονοὶ καὶ αἰδίοι, αἰώνιοι καὶ ἀμετάβλητοι. Αὗται κείμεναι πέραν πάσης ἱστορίας, ἂν καὶ συνειδητοποιοῦνται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ πορείᾳ ταύτης, ἔχουν καθολικὴν καὶ ἀνεξάρτητον ἰσχύν, προσδιορίζουσαι ἀντικειμενικῶς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Διαφέρουν δὲ αὗται ἀπὸ τὰς ἰδέας τοῦ *Πλάτωνος* κατὰ τὸ ὅτι δὲν νοοῦνται, ὡς ἐκεῖναι, ἦτοι ὡς μεταφυσικαὶ ἐξωκόσμιοι ὑποστάσεις, ἀλλ' ὡς ἔγκυροι ἀρχαὶ

(1) Παναγ. Καγγελόπουλου: Ἡ Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Τόμος Β', σ. 63.

(2) Ν. Λούβαρι: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, 1933 Β', σ. 146 - 158.

καὶ ἔλλογοι κανόνες, πρὸς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ρυθμίζεται ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πραγματοποίησις αὐτῶν σημαίνει τὴν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων συνειδητοποίησίν των καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν ρύθμισιν τῆς συμπεριφορᾶς τούτων κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις ἐκείνων⁽¹⁾.

Τὴν θεωρίαν τοῦ Windelband συνεπλήρωσε καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ ἡγέτης τῆς Σχολῆς Βάδης Heinrich Rickert (1863-1936), ὅστις θεωρεῖ ὅτι αἱ εἴξαι ἔχουν αἰώνιον καὶ ἀμετάστατον κῦρος καὶ ὅτι κείμενα αὐτὰ πέραν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου *δὲν ὑπάρχουν μὲν, ἰσχύουν ὁμῶς ὡς κανόνες*, προκαλοῦσαι καὶ ἐπιβάλλουσαι εἰς τὸ ὑποκείμενον ὑποχρεώσεις καὶ δὴ παριστάμενα ὑπὸ μορφήν κατηγορικῆς προστακτικῆς⁽¹⁾.

Ἄλλὰ καὶ τὸν Ficht δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀντιπρόσωπον τῆς θεωρίας ταύτης, δεδομένου ὅτι παραδέχεται, ὅτι ἡ Ἱστορία εἶναι εἰς πᾶσαν ἐποχὴν αὐτοέκφρασις τῆς θεϊκῆς ἰδέας. Ὁ Hegel ἐπίσης θεωρεῖται ἀντιπρόσωπος τῆς ἰδίας θεωρίας, ἐφ' ὅσον παραδέχεται ὅτι ἡ Ἱστορία φανερώσει ἐξέλιξιν τοῦ κοσμικοῦ πνεύματος (Weltgeistes) ἐκάστου λαοῦ πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα, ὅποτε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ αὐτοεξελισσόμενον προσδιορίζεται καὶ διὰ στοιχείων, εἰς τὰ ὅποια διακρίνονται τὰ γνωρίσματα τῆς ζωῆς τῶν διαφόρων λαῶν⁽²⁾.

Γενικῶς ἡ Ἱδεοκρατικὴ θεωρία παραδέχεται ὅτι ἡ ἰδέα κινεῖται *a priori* τὴν Ἱστορίαν καὶ ὅτι ὁ προσδιορισμὸς, τὸν ὁποῖον ἄσκει, ἔχει ἐπιτυχίαν, διότι τόσον τὴν παράδοσιν, ὅσον καὶ ὀλόκληρον τὴν ζωὴν κατευθύνει πρὸς τὸν ἴδιον αὐτῆς ροῦν. Εἰς τοῦτο δὲ φαίνεται ἡ δυναμικότης, τὴν ὁποῖαν ἀποκτᾷ ἡ μορφή τῆς ἱστορικῆς πορείας, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἰδεῶν.

Παρ' ὅλον ὁμῶς ὅτι πλεῖστα ἱστορικὰ γεγονότα ὀφείλουν τὴν αἰτίαν αὐτῶν εἰς τὰς ἰδέας, ἐν τούτοις ἡ ἀποδοχὴ αὐτῶν ὑπὸ μορφήν *ἐξωκοσμίων δυνάμεων* καὶ ἡ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην ἄσκησις ἐνεργητικῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου *προσκηρῶει εἰς τὰ ἐξῆς*:⁽³⁾

a) Εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἱστορικὴ πορεία προσδιορίζεται ἄξιολογικῶς *a priori*, ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὸν προκαθορισμένον ροῦν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν *δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα ἡ ἱστορικὴ πορεία νὰ παρουσιάξῃ παραγωγικὸν ἢ δημιουργικὸν χαρακτήρα*, διότι τὰ πάντα ρυθμίζονται κατ' ἀρχικούς προσδιορισμούς.

b) Εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημιουργικότητος δεσμεύεται, ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτοεξέλιξις *δὲν εἶναι νοητὴ*. Ἡ ἱστορικὴ κίνησις κατ' ἀνάγκην θὰ κατευθύνεται οὐχὶ κατὰ παράγοντας ἐσωτερικούς καὶ ἐκ τῶν ἔνδον ἀνακύπτοντας, ἀλλὰ κατὰ κανόνας ἐξωτερικούς *ἑτεροα-*

(1) K. Λογοθέτου: Ἀνάλεκτα Φιλοσοφικὰ καὶ Φιλολογικὰ. 1939, σ. 306-310.

(2) Heins Heimsoeth: Geschichtsphilosophie. 1948, σ. 48-54.

(3) Rothacker: Geschichtsphilosophie. 1934, σ. 12.

χικῶς ἐπηρεάζοντας. Καὶ πᾶσα μορφή τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἥτις θὰ ἀναφραίνεται, πρέπει νὰ προῦπάρχῃ οὐχὶ βεβαίως χρονικῶς, ἀλλὰ λογικῶς. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν ἡ Ἱστορία δὲν παρουσιάζει αὐτοεξέλιξιν, αἱ δὲ δυνάμεις τῶν ἐν αὐτῇ δρῶσῶν προσωπικοτήτων θὰ ὀφείλωσι τὸ κῦρος αὐτῶν οὐχὶ εἰς τὴν δημιουργικὴν ψυχὴν τούτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἱκανότητα τῆς ὑπ' αὐτῶν συνειδητοποιήσεως τῶν ἐξωκοσμίων δυνάμεων.

Λὲν σημαίνει τοῦτο ὅτι ἀρνούμεθα τὸν ὑπὸ τῶν ἰδεῶν προσδιορισμὸν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Τοῦναντίον πᾶσα ἐπίδρασις αὐτῶν εἶναι *λίαν εὐεργετικὴ*. Λὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰς ὡς a priori ἐξωκοσμίους αἰτίας τῆς Ἱστορίας, διότι τότε παύει αὕτη νὰ ἔχῃ τὸ νόημα τῆς αὐτοεξελίξεως καὶ τῆς καταξιώσεως τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας.

δ'. Θεοκρατικὴ θεωρία

Αὕτη ζητεῖ νὰ δώσῃ ἐρμηνείαν διὰ τὴν ἱστορικὴν πορείαν, καθ' ἣν ἐν παντὶ θὰ διαδηλοῦται ἡ ἐπιρροὴ καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ θεϊκοῦ πνεύματος. Κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην ἡ ἐν τῷ κόσμῳ πρόοδος δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ τῆς συμβολῆς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ναὶ μὲν ἀναφαίνονται πολλὰ ἐμπόδια καὶ δὴ ἀσκεῖ δυσμενῆ ἐπιρροὴν τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Διὰ τῆς στροφῆς μας ὅμως πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τῆς συμβολῆς Αὐτοῦ ἐξαλείφεται ἐκεῖνο. Διότι διὰ τοῦ Χριστοῦ γνωρίζομεν τὸν Δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος, ἀγαπῶμεν Αὐτὸν καὶ ἐρχόμεθα εἰς μεγαλυτέραν οἰκαίωσιν μετ' Αὐτοῦ, (1) ὅποτε κινούμεθα καὶ ζῶμεν ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ.

Πλεῖστα καὶ ποικίλαι εἶναι αἱ πτυχαὶ τῆς ζωῆς, ἐνθα αἱ θεωρίαι τῶν φιλοσόφων εὗρισκουν τὴν ἐπιρροὴν τοῦ θεϊκοῦ πνεύματος. Ἐναφέρομεν μερικὰς ἐκ τούτων τῶν θεωριῶν πρὸς κατάδειξιν ἰδίᾳ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἥτις πλαισιοῦται ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος, εἶναι ἀνεξάντλητον.

Οὕτω α) κατὰ τὸν *Πλωτῖνον* (204-269), ἐκ Λυκαπόλεως τῆς Αἰγύπτου, μαθητὴν τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά καὶ κυριώτερον ἐκπρόσωπον τοῦ *Νεοπλατωνισμοῦ*, ὁ Θεός, ὡς ἀπόλυτος καὶ τελεία πέραν τοῦ νοεῖν καὶ εἶναι ἐνότης, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην πηγὴν, ἐξ ἧς προῆλθε τὸ σύμπαν. Ἐκ τῆς ἐνότητος ταύτης δικαιολογεῖται καὶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ σύμπαντος, ὅπως ἀκριβῶς ἐκ τοῦ ἡλίου δικαιολογεῖται τὸ φῶς καὶ ἡ θερμότης καὶ ἐκ τῶν χιόνων τὸ ψῦχος, χωρὶς ἐκ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῶν νὰ περιστέλλεται ἡ δυναμικότης τῆς ἐνότητος (2). Ἀπορρέει ὅμως τὸ σύνολον τῶν ὄντων ἐκ τῆς πρώτης ταύτης πηγῆς δι' ἐκπομπῆς κατὰ κατιοῦσαν κλίμακα διαδοχικῶς.

(1) Arnold Joseph Toynbee: Kultur am Scheidewege. 1949, σ. 266-270. Μεταφρ. ἐκ τοῦ Ἀγγλ. ὑπὸ Ernst Doblhofer.

(2) Johann Ed. Erdmann: Grundriss der Geschichte der Philosophie. 1930, σ. 110-112.

Πρώτος σταθμός τῆς ἐκροῆς ταύτης εἶναι ὁ νοῦς, ὅστις ἀναφέρεται εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου καὶ ὅστις περιλαμβάνει πάσας τὰς Πλατωνικὰς ἰδέας, τὰς ἀπετελούσας τὰ πρότυπα καὶ κινητηρίους δυνάμεις τῶν κατωτέρων ὄντων. Ἐκ τοῦ νοῦ προκύπτει δεύτερος σταθμός, ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ὡς κατωτέρα βαθμὶς τῶν ὑπεραισθητικῶν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν γέφυραν πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον⁽¹⁾ καὶ ἣτις διαδηλοῦται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων. Τέλος ἡ ὕλη, τελευταῖος σταθμός τῆς ἐκροῆς, ὑπὸ ὑπόστασιν τελείως ἀντίθετον τῆς ἀρχικῆς ἐνότητος, ἀποτελεῖ αἰτίαν τῶν ἐλλείψεων καὶ ἀτελειῶν τοῦ κόσμου.

Ἡ ἀρχικὴ αὐτὴ θεϊκὴ πηγὴ, ἐφ' ὅσον τὸ πᾶν προῆλθεν ἐξ αὐτῆς, ἀποτελεῖ λόγον τῆς ἁρμονίας τοῦ κόσμου. Δὲν ἐξαρτῶνται ὅμως μόνον τὰ πάντα ἐξ αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὰ πάντα κατατείνουσι. «Ἔστι τοῦτο, εἰς ὃ πάντα ἀνήρτηται καὶ οὐ πάντα τὰ ὄντα ἐφλεται ἀρχὴν ἔχοντα αὐτὸ κάκεινου δεόμενα» (Πλωτίνου Α'. VIII 2). Ὑψιστος δὲ σκοπὸς τῆς ἐκπεσούσης ψυχῆς εἶναι ἡ ἐπανένωσις αὐτῆς μετὰ τῆς ἀρχικῆς πηγῆς, τῆς ἀρχικῆς ἐνότητος.

Τὴν ἐνότητα ταύτην ἐπιτυγχάνουσι οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν ἐξῆς :

α) Διὰ τοῦ καθαρμοῦ ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς κυριαρχίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτῆς ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς ὕλης.

β) Διὰ τῆς ἐκστάσεως, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ψυχὴ ἐπικοινωνεῖ καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Θεοῦ. Προπαρασκευάζουσι δὲ ταύτην τὸ μὲν αἰ γνώσεις, αἰτινες ἀποτελοῦν προβαθμίδα ἐκείνης, τὸ δὲ αἰ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ ἀσκήσεις, αἰτινες εὐνοοῦν καὶ καλλιεργοῦν τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς⁽²⁾.

Ἐξ ἄλλου τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας, ἀτινα καίτοι δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν, ὅμως, ὡς ἐδίδαξαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀργότερον ὁ Thomas von Aquino (1225-1274) κ.ἄ., χρησιμεύουσι διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς πίστεως, καθιστοῦν εὐχερεστέραν τὴν στροφὴν τῆς ψυχῆς διὰ τὴν λύτρωσιν αὐτῆς πρὸς σταθμούς, οἵτινες νοοῦνται πέραν τῶν ὁρίων τοῦ ἐπιστητοῦ. Οὕτως ἀποκτᾷ ἡ ψυχὴ τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκμηδεμίσῃ τὴν ἀπόγνωσιν, τὴν ὁποῖαν προκαλοῦν αἱ ἀτέλειαι, καὶ νὰ κινῆται ἐλπιδοφύρως διὰ τὴν θέρημν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

β) Κατὰ τὸν *Μυστικισμόν* ἢ *Μυστικοθηρίαν* κατὰ τὸν Χρ. Ἀνδροῦτσον,⁽³⁾ ὅστις ζητεῖ νὰ φέρῃ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ ὑπεραισθητικοῦ, ὑπερβατικοῦ ἢ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀμέσου ἐποπτείας Ἐκείνου καὶ τῆς μετ' Αὐτοῦ πνευματικῆς ἐνώσεως, ἐπιτυγχάνεται τοῦτο μόνον διὰ

(1) Johann Ed. Erdmann: Grundriss der Geschichte der Philosophie. 1930, σ. 110-112.

(2) Joseph Geysler: Augustin und die phänomenologische Religionsphilosophie der Gegenwart. 1928, § 2, 3.

(3) Χρ. Ἀνδροῦτσου: Λεξικὸν τῆς Φιλοσοφίας. 1929, σ. 247.

τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, δεδομένου ὅτι ἡ βίωσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνέκφραστος. Ἡ ἐπικοινωνία μετ' ἐκείνου ἀποδίδει βιώματα καὶ ῥήματα, «ἀ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι» (Παύλου πρὸς Κορινθ. Β'. 12,4). Ὄταν ὁμοῦς ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου στραφῆ πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς τῆς ψυχῆς πηγὰς, τότε αὕτη αὐτοτροφοδοτεῖται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ ἀποκτᾷ ὁράματα, ἅτινα ἔχουν μὲν ἀνθρώπινον χαρακτήρα (¹), εἶναι ὁμοῦς εὐεργετικὰ διὰ τὴν ψυχὴν του, διότι κατ' αὐτὰ προκαλουμένης ἀργίας τῆς διανοίας καὶ ἀναπτέρωσης τοῦ συναισθήματος πραγματοποιεῖται ἡ ἄμεσος ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἄμεσον δὲ ἐπακολούθημα εἶναι ὅτι ἀποκαλύπτεται ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον. Τὴν κατάστασιν ταύτην προπαρασκευάζει ἡ ἀσκητικὴ ζωὴ καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ παντὸς πρὸς τὴν ὕλην δεσμοῦ, ὅποτε κινεῖται ἡ ψυχὴ κατὰ τὰς ἐν ἑαυτῇ θεϊκὰς δυνάμεις. Ἡ δὲ ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν γνῶσιν ἀποτελεῖ αἰτίαν νὰ ἐπιζητῆται κατὰ τὴν ἄμεσον ταύτην ἐπικοινωνίαν ἐπὶ πλεόν καὶ ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ὡς καὶ ἡ κατάληψις τῶν μυστικῶν τῆς θείας δημιουργίας, ὅπερ ἀποτελεῖ περιεχόμενον τῆς Θεοσοφίας. Ἡ ἀποκάλυψις καὶ κατανόησις τούτων θεμελιώνει, ὡς εἶναι φυσικόν, σταθερωτέραν στροφὴν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ Θεῖον.

Περαιτέρω ἀναφέρομεν δύο ἀντικροσώπους τοῦ **Μυστικισμοῦ** :

αα) **Sebastian Frank** (1499 - 1542). (²) Κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀποδεικνύει ἑαυτὸν διὰ τῶν ἐν τῇ ζωῇ ἀναφαινομένων ἐκδηλώσεων τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὡς καὶ διὰ τῆς ἀγαθῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν συνεπῶς ὁ ἀνθρώπος θέλῃ νὰ ἐπανεύρη τὸν Θεόν, ἀρκεῖ νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸν εἰς Αὐτόν. Διότι ἂν ἡ θέλησίς του εἶναι ἐκτὸς τῶν ἐν ἡμῖν θεϊκῶν ἐκδηλώσεων, τότε παύει οἷτος νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἁμαρτάνει.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Χριστιανισμὸς δὲν νοεῖται μόνον ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, διότι πάντοτε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διαδηλοῦται ὁ Θεός. Ὁ Ἄβραάμ καὶ ὁ Σωκράτης παρουσιάζουν τὸ νόημα ἐκεῖνο, ὅπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ παρουσιάζει. Πάντες οὗτοι ἦσαν ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἱστορία παρουσιάζει τὴν πραγματικὴν βίβλον καὶ τὸν χῶρον, ἐνθα ἀποκαλύπτεται ὁ Θεός.

ββ) **Jacob Böhme** (1575 - 1624) (³). Καὶ κατ' αὐτὸν ὁ κόσμος εἶναι αὐτοαποκάλυψις τοῦ Θεοῦ (⁴). Συνεπῶς τὸν Θεὸν ἔχομεν ἐν ἡμῖν. Τὸ λογικὸν ὁμοῦς δὲν ἐπαρκεῖ διὰ τὴν γνῶσιν τούτου. Χρειαζέται πρὸς τοῦτο

(¹) Philosophischer Literaturanzeiger, Band. VI, 1954, σ. 77.

(²) **Johann Eduard Erdmann**: Grundriss der Geschichte der Philosophie, 1930, Β, σ. 294 - 297.

(³) Ὁμοίως σ. 299 - 306.

(⁴) **Νικ. Λούβαρι**: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, 1933, τ. Β', σ. 14.

νά εὑρωμεν τὸ αἰωνίως ἤρεμον, τὸ ὁποῖον διὰ μέσου τῶν γενεῶν διατηρεῖται. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἀντιθέτων ἐν τῇ φύσει δυνάμεων καταδεικνύεται ἡ θεϊκὴ ἐκδήλωσις. Δυνάμεθα κατόπιν τούτου καὶ διὰ τῆς ὕλης, ἣτις εἶναι ἐκτὸς ἡμῶν, νὰ ἀποκαλύψωμεν τὸν Θεόν, διότι παρέχει αὕτη τὴν σχετικὴν πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν, ὅπως ἀκριβῶς τὸ σκότος παρέχει τὴν εὐκαιρίαν, νὰ ἀποκαλύψωμεν τὸν ἥλιον. Οὕτω διὰ τοῦ ἀντιθέτου, ὅπως καὶ διὰ τοῦ κακοῦ, συνειδητοποιεῖται τὸ θεϊκὸν καὶ ἀκολούθως προκαλεῖται ἡ ἡ ἀγαθὴ βούλησις καὶ κινούμεθα πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ δὲ τοῦ Χριστοῦ τέλος ἐπιστρέφει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν θεϊκὴν του φύσιν.

ε) Κατὰ τὸν ὁπαδὸν τοῦ Ἐνίζοντος Πανθεϊσμοῦ Benedictus de Spinoza (1632 - 1677) ὁ Θεὸς εἶναι ἡ οὐσία, ἣτις ἐνυπάρχει εἰς πάντα καὶ συνέχει τὰ πάντα. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ἐν τῷ Θεῷ καὶ οὐδὲν νοεῖται ἢ ὑπάρχει ἄνευ αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Θεὸς ὡς αἰτία τοῦ παντός ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ἔμμονον προσπάθειαν τῶν ὄντων⁽¹⁾. Ἐπειδὴ ὅμως κατ' αὐτὸν ἡ οὐσία εἶναι ὁ Λόγος τοῦ παντός, θεὸς καὶ φύσις ταυτίζονται.

Διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ἰδιοτήτων τῆς οὐσίας κινούμεθα ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς οὐσίας, δεδομένου ὅτι ὁ νοῦς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ παρέχει ὡς ἐκ τούτου τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων. Οὕτω δὲ ἀποκαλύπτομεν διὰ τοῦ νοῦ ὅτι ἡ οὐσία εἶναι ἄπειρος, αἰωνία, ἄχρονος, ἀπεριόριστος, ἐνιαία, μοναδικὴ καὶ ἀμέριστος. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐργαζόμεθα διὰ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν ἢ αἰωνίων ἀληθειῶν, αἵτινες ὑπάρχουν ἐν τῇ ψυχῇ πρὸ πάσης ἐμπειρίας καὶ διὰ τῶν ὁποίων σχετίζονται πρὸς ἀλλήλας αἱ παραστάσεις. Τότε δὲ ἀποκαλύπτομεν ὅτι ἡ ἡ οὐσία ἔχει δύο κυρίως ἰδιώματα, ὅπως τοῦλάχιστον ἡμεῖς γνωρίζομεν, ἦτοι τὴν ὕλην καὶ τὸ πνεῦμα. Ταῦτα δὲ εἶναι διάφοροι πρὸς ἀλλήλας ὀντότητες ἀλλὰ δύο διάφοροι πλευραὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, δυνάμεναι νὰ νοηθῶσι δι' ἰδίας, οἰκείας πρὸς ἕκαστον ἰδίωμα, συναρτήσεως ἢ νοητικῆς ἐπεξεργασίας, ὅποτε ἐπιτελεῖται καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν ἐπὶ τῶν σχετικῶν παραστάσεων.

Δὲν ἐπιτελεῖται ὅμως πάντοτε ἀκριβὴς νοητικὴ ἐπεξεργασία ἐν ἡμῖν ἦτοι λογικὴ σκέψις ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀκολουθία τῶν παραστάσεων ἡμῶν δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν φαινομένων καὶ γεγονότων. Ἐκ τούτου ἔχομεν διάφορα στάδια γνώσεως. Κατωτάτη γνῶσις εἶναι ἡ παραστατικὴ καὶ φανταστικὴ ἀτελὴς γνώμη (opinio, imaginatio), ἀνωτέρα ταύτης ἡ πλήρης γνῶσις, καθ' ἣν ὁ λόγος ἐπεξεργάζεται τὰς παραστάσεις τῇ βοήθειᾳ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν, καὶ πληρεστάτη ἡ ἐνόρασις, ἣτις παρακάμπτουσα τὴν ἀδυναμίαν τοῦ λόγου νὰ

(1) Franz Erhardt: Die Weltanschauung Spinozas, 1928, σ. 71-77.

φθάση τὴν οὐσίαν, ἀποκαλύπτει ὅ,τι ὑπάρχει ἐν Θεῷ καὶ βλέπει τὰ καθ' ἕκαστον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς αἰωνιότητος (1).

Ὅθεν ὁ λόγος δύναται γὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πάντα, ἐφ' ὅσον θὰ ἀναφέρῃ τὰ πάντα εἰς τὸν Θεόν, διότι ἡ φύσις περιλαμβάνει τὴν πνευματικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ γεγονός ἐστὶν ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ταυτίζεται μὲ τὴν δύναμιν τῆς φύσεως ἐπιτρέπει γὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τάξις καὶ οἱ νόμοι τῆς φύσεως φανερόνουν τὴν τάξιν καὶ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ πανθεϊστικὴ αὕτη ἀντίληψις στηρίζει, κατὰ τὸν Spinoza, καὶ τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας θεωρίαν ὅτι ἡ **δύναμις τῶν ἀτόμων καὶ ἐπομένως καὶ ὁ ἱστορικὸς βίος ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.**

d) Κατὰ τὸν Johann Gottfried Herder (2) (1744 - 1803), ὁ Θεὸς, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς μεταφυσικῆς ἀπόψεως, εἶναι πηγὴ τῆς ἐξελίξεως πάντων καὶ ἡ αἰωνία καὶ ἀτελείωτος ρίζα αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐν τῷ κόσμῳ νομοτέλεια καὶ τάξις ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς θεϊκῆς δυνάμεως, ὁ δὲ πολιτισμὸς ἐνὸς λαοῦ καὶ ἡ ὑγεία αὐτοῦ στηρίζονται εἰς τὰς ἐπενεργούσας δυνάμεις τοῦ Θεοῦ. Λόγω τῆς διηνεκοῦς δημιουργίας ἡρεμία οὐδέποτε νοεῖται, ἀλλὰ διαρκῶς εὐρίσκεται ἐν λειτουργίᾳ ὁ **νόμος**, καθ' ὃν δημιουργεῖται ἐκ τοῦ χάους τάξις καὶ ἐκ τῶν ὑπνωτιστικῶν ἱκανοτήτων δρῶσαι δυνάμεις.

Τὸ **κακὸν** βεβαίως ὑπάρχει καὶ ἀποτελεῖ ἐμπόδιον τῆς ἐξελίξεως. Διὰ τῶν νόμων ὅμως τοῦ λόγου, τῆς τάξεως καὶ τοῦ ἀγαθοῦ παρακάμπτεται ἡ ἐπίδρασίς του.

Ἄλλὰ τὰ ἴδια ταῦτα γνωρίσματα τῆς θεϊκῆς ἐπιρροῆς ἀποτελοῦν αἰτίαν ὥστε ἕκαστος γὰ δοκιμάζῃ ἐκάστοτε τὴν χαρὰν τῆς ἐξελίξεως. Διότι ναὶ μὲν ἔχει πᾶσα βαθμὶς τῆς ἐξελίξεως τὴν **ἀξίαν** της, ὅμως ταύτην δι' οὐδενὸς ἄλλου μέσου κατανοοῦμεν, εἰμὴ διὰ τῶν ἐν ἡμῖν γνωρισμάτων τοῦ λόγου, τῆς τάξεως καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ δὲ βαθμὸς τῆς συνειδήσεως τῶν γνωρισμάτων τούτων ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς καθήκοντα καθὼς καὶ εἰς τὴν κατάλληλον ἐπιλογὴν τῆς ἐνεργείας μας. Οὕτως ὁ Θεὸς κατευθύνει τὴν καρδίαν ἡμῶν (Gott ist der den Rat des Herzens offenbart).

e) Κατὰ τὸν Friedrich Schleiermacher (1768 - 1834), τὸν κλασσικὸν μεταφραστὴν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν καὶ ἐρμηνευτὴν ἐν Βερολίῳ τοῦ φιλοσοφικοῦ **Ρομαντισμοῦ**, ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου. Πρὸς κατανόησιν Αὐτοῦ καὶ ἐρμηνείαν τοῦ Πνεύματος Αὐτοῦ ἀρκεῖ ἡ διείσδυσις εἰς τὰ θρησκευτικὰ βιώματα τῶν ἡρώων τῆς πίστεως καὶ ἡ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος συνείδησις τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ καθ' ἕκαστον ὡς μέρους τοῦ ἀπείρου ἦτοι τοῦ Θεοῦ. Ἐκ

(1) Νικ. Λούβαρι: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, 1988, τ. Β', σ. 48 - 54.

(2) Horst Stehmann: Herders Philosophie, 1906, σ. 157-159, 246, 268-270.

τούτου τὸ συναίσθημα εἶναι τὸ κέντρον πάσης εὐσεβείας, καὶ ἦν διαδηλοῦται ἢ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν τῇ συναισθηματικῇ ταύτῃ πρὸς τὸ ἄπειρον ἐπαφῇ κατέχομεν τὴν αἰωνιότητα ἐν τῷ χρόνῳ (¹). Ὅπως δὲ τὰ πάντα ἐκτυλίσσονται κατὰ τὴν ἀρχικὴν τῶν φύσιν μὲ ἐξάρτησιν πρὸς τὸ Ἄπειρον, οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπος εἶναι κεκλημένος νὰ πράξῃ κατὰ τὴν ἀρχικὴν τῶν φύσιν. Ἐν δὲ τῇ ἐνεργείᾳ του ταύτῃ ἀποκτᾷ οὗτος τὴν ἀτομικότητά του καὶ εὐρίσκει τὴν ἐλευθερίαν του (²). Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἱστορία, ἣτις ἔχει τὸ πραγματικὸν της νόημα μόνον ἐν τῇ ἐξαρτήσῃ ταύτῃ πρὸς τὸ ἄπειρον, κινεῖται κατὰ θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ παρουσιάζει κατ' οὐσίαν θρησκευτικὸν σκοπὸν. Ἡ δὲ ἀνθρωπότης - ὡς γενικῶς δεικνύει ἡ Ἱστορία - ἀποτελεῖ μεσαίαν βαθμίδα συγκρατοῦσαν τὰ ἐπὶ μέρους πρὸς τὸν Ἐνα, ἵνα κατευθύνηται αὕτη πρὸς τὴν ὁδὸν τοῦ ἀτελειώτου (³), τοῦ Ἄπειρου.

Ὁ Θεὸς ὅμως εἶναι ἀπρόσιτος εἰς τὴν διάνοιαν ἡμῶν. Καὶ μόνον τὸ συναίσθημα τῆς ἐξαρτήσεως ἡμῶν ἐκ τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουν αἱ ρίζαι τῆς θρησκείας, καταδεικνύει τὴν ἄμεσον συνειδητοποίησιν τῆς ἀρχῆς ταύτης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς ὑπάρχει καὶ πέραν τοῦ χρονικοῦ κόσμου, μόνον μετὰ τὸν θάνατον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπελευθερούμενον ἀπὸ τοὺς φραγμοὺς τοῦ χρόνου, δύναται νὰ κατανοήσῃ τὴν θεότητα (⁴).

f) Κατὰ τὸν Ludwig Feuerbach (1804-1872), τὸν δξύτατα πρὸς τὸν Ἰδεοκρατίαν τοῦ Hegel ἀντιτεθέντα καὶ διδάξαντα ὅτι πραγματικὸν δὲν εἶναι τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Λόγος, ὡς ἐκεῖνος ὑπεστήριξεν, ἀλλὰ τὸ καθ' ἕκαστον καὶ αἰσθητόν, τὸ περιεχόμενον τῆς θρησκείας σχετίζεται πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνθρωπολογίας. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν homo hominis deus est ὁ ἀνθρώπος, κατ' αὐτόν, δημιουργεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς καρδίας του (⁵). Ἄν ἀπελευθερώσωμεν αὐτὸν ἀπὸ τοὺς φραγμοὺς τῆς ἀτομικῆς του ὑποστάσεως, ἦτοι ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ σώματος καὶ τὰς ἄλλας ἀτελείας τῆς γήινης ὑποστάσεώς του, καὶ διευρύνωμεν λογικόν, θέλησιν καὶ καρδίαν πέραν τῆς ἐπὶ μέρους ὑποστάσεως τούτου, τότε ἀνευρίσκομεν τὴν καθαρὰν ψυχὴν, ἣτις ἀντικατοπτρίζει τὸν Θεόν (⁶). Ἀντὶ συνεπῶς τῆς πίστεως πρὸς τὸν Θεὸν ἅς διεπώμεθα ὑπὸ τῆς πίστεως πρὸς τὸν ἀνθρώπον καὶ ἅς κινούμεθα οὐχὶ διὰ τὴν πέραν τοῦ θανάτου, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἐπέκεινα καλυτέραν ζωὴν. Δὲν ἀδιαφορεῖ οὗτος πρὸς τὴν

(¹) Νικ. Λούβαρι: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, 1933, Β', σ. 158 - 166.

(²) Fr. Schleiermacher: Reden über Religion, 1923, σ. 81.

(³) Johann Erdmann: Grundriss der Geschichte der Philosophie, 1930, σ. 623.

(⁴) Fried. Schleiermacher: Monologe, 1923, σ. 29.

(⁵) Karl Vorländer: Geschichte der Philosophie, 1927, III, 102-105.

(⁶) Ludwig Feuerbach: Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit, 1856, σ. 140.

ύρησκειάν, μόνον ἀναζητεῖ αὐτήν εἰς τὴν πρώτην τῆς ψυχῆς οὐσίαν ἥτοι εἰς τὰ ὑψίστα συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὸν καθαρὸν αὐτοῦ λόγον.

g) Κατὰ τὸν Δανὸν φιλόσοφον Søren Kierkegaard (1813-1855) τὸ ἀληθὲς νόημα τοῦ χριστιανοῦ εὐρίσκεται οὐχὶ εἰς τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος. Πρὸς τοῦτο ζητεῖ οὗτος, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς **φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως**, νὰ καταδεικνύη ὁ χριστιανὸς διὰ τῆς ζωῆς του διηνεκῶς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν παρουσίαν, αἰσθανόμενος **εὐθύνην** διὰ τὴν ἐνέργειάν του καὶ ἀνταποκρινόμενος οὐχὶ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς μάξης ἀλλὰ πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τῆς σχέσεως καὶ ἐνεργείας ταύτης ἀποκτᾷ οὗτος τὴν προσωπικότητά του. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ζῆ ὁ χριστιανὸς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐσωτερικότητος αὐτοῦ, διότι τὸ ἀπόλυτον εὐρίσκεται τότε εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, ἀρκεῖ ἡ στροφὴ του αὕτη νὰ συνοδεύεται ὑπὸ τῆς πίστεώς του. Τοιοῦτοτρόπως ἀναφαίνεται ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος⁽¹⁾.

h) Κατὰ τὸν Ρῶσον φιλόσοφον Nikolai Berdjajew (1874-1948) ἡ Ἱστορία, παρουσιάζουσα τὴν ἐσωτερικὴν κίνησιν τοῦ Λόγου διὰ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πραγματοποιήσιν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καθοδηγεῖται ὑπὸ δύο μορφῶν, αἵτινες ὀρθοῦνται εἰς τὸ στερέωμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι αὗται: ἡ μορφή τοῦ Ἁγίου καὶ ἡ μορφή τοῦ Προφήτου. Καὶ αἱ δύο εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἔλευσιν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ αἱ δύο αὗται μορφαὶ δημιουργοῦν τὰς πνευματικὰς ὁδοὺς τῆς ἐλεύσεως τοῦ Θεοῦ. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Προφητισμὸς κατ' ἀνεξερεύνητον σχέδιον τοῦ Θεοῦ ἐνήργει πρότερον ἐκτὸς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἦδη ὅμως ἀνήκει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι προέρχεται ἐκ τοῦ βάθους της. Ἡ ἀνθρωπότης ἤδη καθοδηγουμένη ὑπ' ἀμφοτέρων βαδίζει πρὸς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ⁽²⁾.

i) Κατὰ τὸν Theodor Litt (γενν. 1880), Γερμανὸν φιλόσοφον καὶ παιδαγωγόν, ἡ τελείωσις τῆς Ἱστορίας πραγματοποιεῖται διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ τῶν ἐξῆς λόγων: ⁽³⁾

α) Διότι διὰ τὴν τελείωσιν αὐτὴν ἔχομεν ἀκλόνητον πεποίθησιν θεμελιουμένην εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ. Ταύτην δὲ τὴν πεποίθησιν οὐδεμία διάνοια δύναται νὰ παραγνωρίσῃ, διότι ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ἐγνώρισαν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκουν τὴν μακαριότητα.

β) Διότι διὰ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς αἴρονται αἱ πλάναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ σφυρηλατεῖται οἰκειώσις τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ ἀπολύτου.

(1) Ἰωάν. Θεοδωρακοπούλου: Χριστιανικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ Μελετήματα, 1949, σ. 47-51

(2) Νικ. Μπερδιάγιεφ: Πνεῦμο καὶ Ἐλευθερία, Μεταφρ. Μητροπόλιτου Εἰρηναίου, 1952, σ. 864.

(3) Th. Litt: Die Frage nach dem Sinn der Geschichte, 1948, σ. 12-14.

γ) Διότι διὰ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία μας. Καὶ ναὶ μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ χριστιανικὴ ἀπαιτήσις φαίνεται δεσμευτικὴ διὰ τὴν ζωὴν μας. Βαθμηδὸν ὅμως ἡ οἰκείωσις τῆς ψυχῆς μας μετὰ τοῦ ἀπολύτου καταδεικνύει οἰκειοθελῶς ἐκτελουμένην προσαρμογὴν. Τοιοῦτοτρόπως μάλιστα τὸ ἀπόλυτον τῆς Ἱστορίας εὕρισκει τὴν πληρότητά του ἐν τῇ προσαρμογῇ ταύτῃ, ὡς εἰάν ἡ θεϊκὴ βούλησις βαθμηδὸν νὰ ὑπαναχωρῇ. Τὸ λογικὸν ἄλλως τε τοῦ ἀνθρώπου παρέχει τὴν ἐγγύησιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, διότι προσεπικυραίνει τὴν ἀπομινεῖν ὅτι εἰς τὴν τελείωσιν τῆς ἐξελίξεως εὕρισκεται ἡ μακαριότης.

δ) Διότι δοκιμάζουν οἱ ἄνθρωποι ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τὸ θεϊκὸν πνεῦμα ἀντικρῦζει εαυτὸ τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἔργον του. Καὶ ναὶ μὲν διὰ τὸν ἀνθρώπινον λόγον τοῦτο εἶναι δυσερμήνευτον, διὰ τὸ συναίσθημα ὅμως τοῦ χριστιανικῶς διαβιοῦντος εἶναι τοῦτο ἀπολύτως ἀποδεκτόν.

ι) Τέλος κατὰ τὸν Gerhard Krüger (γενν. 1902), Γερμανὸν φιλόσοφον, τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι θεμελιούται εἰς μίαν θεϊκὴν ἀρχὴν, ἐξ οὗ καὶ διαδηλοῦται ἐκάστοτε ἡ συμβολὴ τοῦ Θεοῦ, διότι ἡ δημιουργικὴ παράδοσις παρουσιάζει κυρίως τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ναὶ μὲν ἴσως ἤθελέ τις τοῦτο διαμφισβητήσῃ, ἰσχυριζόμενος ὅτι παρουσιάζεται πολλάκις ἐξ αἰτίας τῶν ἀντιξόων συνθηκῶν κάμψις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἐν τούτοις ἕκαστος λαός, ὅπως καὶ ἐκάστη ἐποχὴ, παρέχει σημεῖα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, δεδομένου ὅτι ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει καλλιεργεῖται διηγετικῶς ἡ τάσις πρὸς τὸ καλύτερον. Αὕτη ἄλλωστε ἡ παράδοσις, ἥτις ἀνακύπτει, πάντοτε φωτίζει καὶ καθοδηγεῖ, διότι παρουσιάζει τὰ στοιχεῖα τῆς συμβουλῆς τοῦ Θεοῦ. Μέλημα κατόπιν τούτου τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἱστορίας εἶναι νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἱστορίας καὶ νὰ διαγνώσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ διὰ μέσου τῶν παραδόσεων τὴν παρουσίαν τῆς θεϊκῆς ὑποστάσεως.

Ἄσφαλῶς ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ μένει ἀσαφής, ἀλλ' Αὐτὸς εἶναι πάντοτε ὁ αὐτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας (Πρὸς Ἑβρ. ἐπιστ. Παύλου 31,8) ⁽¹⁾. Συνεπιῶς διὰ τῶν αἰδίων ἀγαθῶν παρέχεται ἡ εὐκαιρία τῆς γνώσεως Αὐτοῦ.

κ) Τὴν θεοκρατικὴν ἀντίληψιν ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι εὕρισκομεν καὶ εἰς τὸν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα διατελέσαντα καθηγητὴν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Μάρκον Ρενιέρην (1815 - 1890). Οὗτος θεωρεῖ ⁽²⁾ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸν τύπον τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὴν εἰκόνα δὲ ταύτην θὰ ἀποκτήσῃ καὶ ἡ ἀνθρωπότης. Βαθμηδὸν ὅμως πρὸς τοῦτο αὕτη ὀριμάζει, ἡ δὲ ἱστορία δεικνύει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς

⁽¹⁾ Gerhard Krüger: Geschichte und Tradition, 1948, σ. 25-27.

⁽²⁾ Μάρκου Ρενιέρη: Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 36, Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία, σ. 225-233.

τὴν τελειότητα ταύτην, ἣτις θὰ παρουσιάσῃ πλήρη τὴν μορφήν τῆς Ἁγίας Τριάδος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ λαὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ παρουσιάζει τὴν *αὐθεντίαν* τοῦ Θεοῦ πατρὸς, ὁ ἀτομικὸς λόγος ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν Χριστόν, διότι ἀποκαλύπτει τὸν γενικὸν λόγον, ὡς ὁ Χριστὸς ἀπεκάλυψε τὸν Θεόν, καὶ ἡ ἑναρμόνισις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ αὐθεντίαν ἐκείνης συμβολίζει τὸ ἕκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον Ἅγιον Πνεῦμα.

Κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς Ἱστορίας παρουσιάζονται, κατ' αὐτόν, ἐποχὰὶ καθ' ἃς ἡ αὐθεντία νικᾶται ὑπὸ τοῦ ἀτομικοῦ ἐγώ, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους, ἢ ἀντιστρόφως, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται κατὰ τὴν δυναστείαν τῆς Ρώμης. Ὁ Χριστιανισμὸς ὅμως ἀποκαθιστᾷ τὴν ἁρμονίαν, διότι ἐπιζητεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ταυτότητα μεταξὺ αὐθεντίας καὶ ἀτομικοῦ Ἐγώ. Διότι ὁ ἴδιος ἐθυσίασε τὸ ἀτομικὸν Ἐγὼ χάριν τοῦ συνόλου, ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον ἐξυψώθη διὰ τοῦ θανάτου τούτου. Ἐν τούτῳ δίδει τὸ παράδειγμα τῆς συνταυτίσεως ταύτης, ἣτις, ἀσφαλῶς, ὅταν ἐπιτευχθῇ κατὰ τὸν ροῦν τῆς Ἱστορίας, θὰ καταδείξῃ τὴν ἀποθέωσιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Συμπεράσματα ἐπὶ τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας. Διὰ τῶν ἐκτεθέντων σαφῶς καταδεικνύεται, *ὅτι ἡ θεοκρατικὴ θεωρία πολλαπλῶς ἀναγνωρίζει τὴν συμβολὴν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ζωὴν.* Θεωροῦσα αὕτη ὅτι ὁ κόσμος ὡς σύνολον ἔχει τὴν αἰτίαν του εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, προσβλέπει καὶ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ὡς ἐκδήλωσιν τῆς θελήσεως Αὐτοῦ. Ἡ δὲ σχέσις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν ἀποτελεῖ αἰτίαν νὰ ἀνυψοῦται, ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις, ἢ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' Ἐκείνου καὶ νὰ καλλιεργῆται διὰ τῆς λογικῆς τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φωτὸς φωτιζόμενων ἢ ἐξέλιξις τῆς Ἱστορίας πρὸς τὴν τελείωσιν.

Συστηματικώτερον ἤδη ἐξετάζοντες τὴν κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, εὗρισκομεν ὅτι αὕτη παρουσιάζει τὰ ἐξῆς *γνωρίσματα* : (1)

α) Ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἱστορικὴ αὕτη πορεία ἔχει τὸν Θεὸν ὡς ἀρχὴν, λόγῳ τοῦ κατὰ πάντα ἰδεώδους χαρακτήρος τῆς ἀρχῆς ταύτης, δημιουργεῖται ἐν αὐτῇ *ιδανικὴ ἐνότης μὲ ἰδεῶδες τέλος.* Ἡ ἐνότης αὕτη τοῦ σύμπαντος συγκρατεῖ καὶ τὰ μέρη τούτου (λαοὺς, γένη, άτομα κ.τ.τ.), ἐξ οὗ λόγου εἰσδύει ὁ χαρακτήρ ἐκείνης εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ἀντικατοπτριζόμενος ὄχι μόνον εἰς τὰ θεϊκὰ στοιχεῖα αὐτῶν ἥτοι εἰς τὴν ἔφεσιν τῆς τάξεως, βαθμιαίας ἐξυψώσεως κ.τ.θ., ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διὰ κόπων καὶ μόχθων ἐπιτευχθεῖσαν ἀξιολογικὴν ποικιλίαν τῆς ζωῆς τούτων. Αὕτη δὲ ἡ ποικιλία ἀναφαινομένη ὑπὸ ὠρισμένην ἰδιορρυθμίαν ἢ ἀπόχρωσιν, διατηρεῖται διὰ

(1) *Ernst von Lasaulx: Philosophie der Geschichte, 1952, σ. 63,*

μέσου τοῦ παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος καὶ δὴ τοιοῦτοτρόπως, ὥστε μετ' ἰδιαιτέρας ἀφοσιώσεως νὰ προσηλώνωνται εἰς ταύτην οἱ λαοί. Τὴν ἐνότητα ταύτην συλλαμβάνουν συναισθηματικῶς καὶ λογικῶς οἱ ἄνθρωποι καὶ οὕτως ἀποκτοῦν τὴν ἰκανότητα νὰ γνωρίζωσι μὲ γέφυραν αὐτὴν κόσμον καὶ Θεὸν (Πλάτ. Πολιτ., 508 α).

b) Ὅτι διὰ τῆς συναισθηματικῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων μετὰ τῆς Ἀπολύτου Ἐνότητος δέχονται οὗτοι τὴν ἐξ ἐκείνου ἐπιρροήν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θεῖκόν τοῦτο σύνολον λειτουργεῖ κατ' αἰωνίους νόμους, οἵτινες προσδιορίζουν πάντοτε τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀντικατοπτρίζονται καὶ οἱ νόμοι οὗτοι εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων—ἂν καὶ τὴν συνείδησιν τούτων δὲν ἔχουν ἄμεσον οὗτοι—, δι' ὃ καὶ ἀνταποκρίνονται συναισθηματικῶς καὶ νοητικῶς πρὸς τοὺς νόμους αὐτούς. Οὕτως αἱ ἀποκαλύψεις, τὰς ὁποίας ἐπιτελοῦν οἱ ἄνθρωποι, ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν θείαν τελειότητα καὶ ἐρμηνεύουν τὴν ἁρμονίαν τοῦ συνόλου. Πρέπει ὅμως πρὸς τοῦτο ἢ ψυχὴ νὰ ἔχη τὴν δέουσαν οἰκείωσιν καὶ ἀδιείλεπτον κοινωνίαν μετὰ τῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἄν ἡ οἰκείωσις αὕτη δὲν ὑπάρχη, τότε ἡ ἀποκάλυψις δὲν κατανοεῖται καὶ διὰ τοῦτο ἐξαφανίζεται διὰ νὰ ἀναφανῆ εἰς ὠριμωτέραν ἐποχὴν.

c) Ὅτι ἡ ὀλότης παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι *ὅλοι θεωροῦνται παρόντες*. Καὶ οἱ ἀπελθόντες θεωροῦνται παρόντες, διότι ὑπάρχει ἐξ ἐκείνων ἡ παράδοσις. Ἐκ τούτου ἡ *Ἱστορία παρουσιάζει προοδευτικὴν ἔννομον ἐξέλιξιν*. Διότι ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς χρησιμοποιοῦν τὰ αὐτὰ ἐφόδια, οἷα εἶναι αἱ κρίσεις, σκέψεις, γλώσσα κλπ. ἦται τὰ ἴδια μέσα, οἷα ἡ ἀρχικὴ πηγὴ τῆς θεϊκῆς ὑποστάσεως ἔχει προσδώσει εἰς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην, ἵνα ἐπιτελῆται ὀρθῶς ἡ διάρθρωσις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ ἡ λειτουργία τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει διηγετικὴ ἔντασιν τῆς πνευματικῆς δημιουργίας. Διὸ ἐπέρχεται ὠριμότης τῆς ζωῆς βαθμηδὸν μεγαλυτέρα, ἣτις ὀδηγεῖ καὶ εἰς τὴν βαθμηδὸν σοβαρωτέραν καταξίωσιν τῆς θεϊκῆς πηγῆς. Τοῦτο καταδεικνύει ὅτι αἱ δυνάμεις ἐκείναι, αἵτινες ἀντιστρατεύονται πρὸς τὸ θεῖκόν πνεῦμα, βαθμηδὸν ἀπαμβλύνονται καὶ τέλος ἐκμηδενίζονται. Τοῦτο ἀκόμη καταδεικνύει ὅτι οἱ μεγάλοι ἄνδρες ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐμπνέονται, «ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα». (Παύλου πρὸς Ρωμαίους 11, 36).

Τὸ θεῖκόν ἄρα πνεῦμα ἐξ αἰτίας τῆς ἰδανικῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου ἀντικατοπτριζόμενον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, δταν αὕτη ἔχη τὴν δέουσαν οἰκείωσιν, προκαλεῖ πνευματικὴν ἐκδήλωσιν ἀνταποκρινομένην πρὸς τοὺς νόμους τῆς Ἀπολύτου Ἐνότητος.

d) Κατὰ τὰ ὡς ἄνω ἐκτεθέντα ἡ ἱστορικὴ πορεία παρουσιάζεται προοδευτικὴ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι *ἐκ Θεοῦ τὰ πάντα προέρχονται* καὶ κατὰ τὴν χάριν Αὐτοῦ ἐξελλίσσονται, δεδομένου ὅτι νοοῦμεν τὸν Θεὸν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας. Ἀλλὰ τὴν συμπαραστάσιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐξέ-

λιξιν τῆς Ἱστορίας εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀποψιν ἐκείνην, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπότης ἐξ ἀνωτέρας τινος ἀρχῆς προελθοῦσα ἐξελίσσεται πρὸς τέρμα, ἐξ οὗ καὶ μόνον σφυρηλατεῖται ἡ καταξίωσις αὐτῆς⁽¹⁾. Ἡ πραγματικότης δηλονότι τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἐνέχει τὴν ἀλήθειαν οὐχὶ διότι τὰ πάντα κατὰ τὴν θεϊκὴν ἀρχὴν προσδιορίζονται, ἀλλὰ διότι τὰ πάντα ὁδηγοῦνται πρὸς τέρμα μὲ ἀιώνιον φωτισμὸν, διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὁποίου ὁ Θεὸς παρέχει ὑπόσχεσιν καὶ ἐγγύησιν. Κατὰ τὴν ἀποψιν δηλαδὴ ταύτην ἀπὸ τὴν στροφὴν πρὸς τὸ Θεῖον Φῶς προκαλεῖται ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἱστορίας.

Καὶ ἴσως μὲν νὰ ἀγνοηθῆ ἡ ἀποψις αὕτη ἐξ αἰτίας τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι ἡ ἱστορικὴ πορεία προσδιορίζεται ἐνταῦθα ἑτεροαρχικῶς ἐκ τῆς φωτεινῆς πηγῆς, ἣτις ἀναφαίνεται ὡς σκοπός. Βαθυτέρα ὅμως σκέψις ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ θεῖον τοῦτο τέρμα δὲν δεσμεύει τὴν πορείαν, ἀλλ' ἐλευθερώνει, ὑποβοηθοῦν καὶ παρέχον τὴν συμβολὴν του διὰ νὰ ἀνέλθῃ ἡ ἀνθρωπότης ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ Φῶς. («Ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμπει, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης Θεοῦ». Παύλου πρὸς Κορινθ. Β'. δ,6). Διὰ τοῦτο καὶ ἐκάστη βαθμὶς φωτιζομένη παρουσιάζει, διὰ νὰ καλλιεργηθῆ ἡ ἀνοδος, μεγαλυτέραν ἢ ἡ προηγουμένη ἔφεσιν. Φωτίζεται μάλιστα ἐκάστη βαθμὶς τόσον περισσότερον, ὅσον—ὡς καὶ κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος ἐτονίσθη—ἐγγύτερον αὕτη πρὸς τὸ φῶς εὐρίσκεται. Τὸν φωτισμὸν ὅμως αὐτὸν ἡ ἰδίᾳ ἀνθρωπότης διὰ τῶν ἑαυτῆς δυνάμεων ἀποκαλύπτει, διότι διεγείρεται πρὸς τοῦτο ἀπὸ φωτεινὴν τελειότητα—τὸ φρησκευτικὸν συναίσθημα—καὶ οὕτως καταξιοῦται ἐσωτερικῶς ἡ ἱστορικὴ πορεία⁽²⁾.

Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἀποψιν ὅλα τὰ παρόντα ὡς ἐξυπηρετοῦντα τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀποτελοῦν κέντρα προόδου πρὸς μίαν κατάστασιν, ἐνθα ὁ θάνατος σβήνεται, διότι ἡ ἱστορικὴ πορεία καταλήγει εἰς τὸν παράδεισόν της. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἀποψιν κατὰ τὴν ἱστορικὴν πορείαν ἐνεφανίσθη καὶ ὁ Χριστός, ὅστις συμβολίζει τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος, τόσον διὰ νὰ καταργήσῃ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, ὅσον καὶ διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ γένος τοῦτο εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ πρὸς τὴν τελείωσίν του. Ἀποτελεῖ συνεπῶς ὁ Χριστὸς ἱστορικὴν ὑπόστασιν θεϊκοῦ πνεύματος, ἣτις ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν καὶ ὑπερχρονικὴν εὐτυχίαν. Πᾶς ὅστις πιστεύει εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύει καὶ εἰς τὸ ἀληθινὸν τέρμα τῆς Ἱστορίας καὶ ὁδεύει πρὸς ταύτην, διότι ζῆ μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ζῆ καὶ εἰς τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ὁ Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον ἐδημιούργησεν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ πιστὸς γίνεται ἱστορικὸν μέλος καὶ μέλος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

(1) Hans Jurgен Baden: Der Sinn der Geschichte, 1948, σ. 314-341.

(2) I. Θεοδωρακοπούλου: Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, Α', σ. 132.

Εἴτε ὁμως κατὰ τὴν πρώτην ἄποψιν ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ ἀρχὴν τῆς ἱστορικῆς πορείας, εἴτε κατὰ τὴν δευτέραν φωτίζει Οὗτος τὰς ψυχὰς ἡμῶν διὰ τὰ ἀνυψοῦμεν εἰς φωτεινὸν τέρμα, ἢ ἱστορικὴ πραγματικότης, κατὰ τὴν θεοκρατικὴν θεωρίαν, ἐξ αἰτίας τῆς συμβολῆς τοῦ Θεοῦ παρουσιάζει συνοχήν, καθ' ἣν αἱ ἀνθρώπιναι προσπάθειαι συγενώνονται πρὸς τὸν κοινὸν σκοπὸν, ἦτοι πρὸς τὴν κατὰ τὴν θείαν βούλησιν ἀνύψωσιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἐκ τῆς θεωρίας τῆς συμπαραστάσεως αὐτῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ οὔτε ἡ ὑπαρξίς τοῦ κακοῦ θεωρεῖται ἀδικαιολόγητος οὔτε ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἀνύπαρκτος. Διότι ὁ Θεὸς ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν ἀγαθὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα τῆς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων προοδευτικῆς ἐξελίξεως. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἐπαφίεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ σωτηρία του. Ἐκ τοῦ μόχθου τῆς ψυχῆς καὶ ἐκ τῆς γαλήνης τῆς συνειδήσεως προκαλεῖται ἡ γοργοτέρα πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐξέλιξις του, ἐκ δὲ τῆς παρουσίας τοῦ κακοῦ δι' ἣν εὐθύνεται ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος, διότι συνδέεται τοῦτο μὲ τὰ κίβη τῆς ψυχῆς του, ἔρχεται ὡς ἐπακολούθημα ἢ βραδυτέρα κινήσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ, εἰς χειρότερας ἐκδηλώσεις τοῦ κακοῦ, ἢ ὑπισυδρομήσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τὴν κατάστασιν ὁμως ταύτην, ὅταν συνειδητοποιῇ τὸ ἄτομον, προβάλλει τὰς θεϊκὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ὅποτε αὐτοκαταστρέφονται αἱ τάσεις τοῦ κακοῦ καὶ ἀναλαμβάνεται τὸ κρεῖττον. Καὶ ὅσον τοῦτο ἐπιτελεῖται ἐναργέστερον, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ ἐξέλιξις πρὸς τὸ ἀγαθὸν εἶναι γοργοτέρα.

Τὸ κακὸν συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν ἐχθρότητος ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀλλ' ἐκδήλωσιν ἀγάπης Αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ αἰτίαν, ὅταν συνειδητοποιῆται, νὰ κινήται ὁ ἀνθρώπος δι' ἔργων πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἄν ἄλλως τε τὸ κακὸν ἦτο ἐκδήλωσις τῆς ἐχθρότητος, τότε τὸ ἀνθρώπινον γένος δὲν θὰ ὀπλίζετο μὲ ἐσωτερικὰ κίνητρα πρὸς ἐξουδετέρωσίν του καὶ συνεπῶς πρὸς ἐξύψωσιν, ἀλλὰ θὰ ἴσχυεν τοῦτο ἐξ ὀλοκλήρου, ὅποτε τὸ ἀνθρώπινον γένος θὰ ἐξηφανίζετο. Τὸ γεγονός ὁμως ὅτι ἔχει ὁ ἀνθρώπος τὴν δυνατότητα—ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερίαν— νὰ ἐπιζητῇ τὴν γοργοτέραν ἐξέλιξιν του, τοῦτο καταδεικνύει, ὅτι καὶ οὗτος εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλὰ καὶ τὸ κακὸν ἔχει τὴν σημασίαν του.

Κριτικὴ τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας.

Ἡ θεοκρατικὴ θεωρία ἀποδεχομένη ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ κόσμου δύο τινὰ ἐπιζητεῖ: *Πρῶτον μὲν νὰ καταδείξῃ τὴν συμπαράστασιν Αὐτοῦ* εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε *τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας νὰ θεωροῦνται ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ. Δεύτερον δὲ νὰ ἀποσαφηνίσῃ καὶ προσδιορίσῃ τὴν μορφήν τῆς ζωῆς ἡμῶν διὰ τὰ φθάσῃ τὸ θεῖον ἔργον εἰς τὴν τελειώσιν του.*